

Milel ve Nihal Geleneğinden

Hasan B. Ömer es-Sunkûri'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid'inde "Hey'etü'l-Kalp Şeceretü'l-İman ve Şeceretü'l-Niran" Modeli

Kıyasettin KOÇOĞLU*

İslam tarihinde ortaya çıkmış, mezhep, fırka, nihle gibi kavramlarla isimlendirilen fikri-ameli farklılaşmaların taksimi, Fırak ve Milel ve Nihal türü eserlerin tarzında belirleyici oldukları gibi mezhep isimlendirmelerinin de temelini oluşturmaktadır. Ehl-i Hak, Ehl-i Kible, Ehl-i Tevhid, Fırka-i Naciye, Ehl-i Adalet, Ehl-i Cemaat ve Ehl-i Dâlle bu taksimde kullanılan önemli kavramlardandır. "73 Fırka Hadisi" olarak bilinen rivayet de kaynaklarda kullanılan taksim temel unsurlarından birisidir. Bilindiği gibi bu konuda bir çok rivayet vardır. Değişik varyantlarıyla kaynaklarda yer alan rivayetin en kapsamlılarından birisi şudur: "Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi cennete, 70'i nardadır. Hristiyanlar 72 fırkaya

---

* Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

bölündüler. 71'i narda birisi cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; Şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, diğer 72'si narda olacaktır. Denildi ki, Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki; "Cemaattir." buyurdu.¹ Bu hadisi temel alan taksimlerde fırkalar genel anlamda kurtuluşa eren ve dalaletle olanlar olmak üzere ikiye ayrılmış olmaktadır. Kurtuluşa erenin bir fırka olduğu kabul edilince geriye kalanların hepsi fırka-i Dâlle kapsamında kalmaktadır. Bu noktadan hareketle herkes kabul ettiği fırkanın kurtuluşa ermiş olduğunu kabul edince diğerlerine karşı tavrı reddiyeci ve toptancı durumda olmaktadır.

Yetmiş Üç Fırka tasnifi en olgun şekilde Eş'ari geleneğinde Bağdâdî'nin el-Fark Beyne'l-Firak² ve Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal'inde³ kendisini göstermektedir. Mâtürîdî geleneğinde Ebu Mekhû'l en-Nesefî'nin⁴ ve Mâtürîdî'nin kaynaklarda isminden bahsedilmesine rağmen henüz elimizde olmayan Makâlât isimli eserine atfen bu hadisi kullanan tasniflerin varlığı hakkında kaynaklarda bilgiler verilmektedir.⁵ Bu tasnifin toptancı ve reddiyeciliğine en güzel örneklerden birisi Bağdâdî'nin eserinin başında Ehl-i Sünnet'in hak, diğerlerinin batıllığını ispat etmek için kaleme aldığını belirtmesi⁶ gösterilebilir.

İslam Mezhepleri Tarihi temel kaynaklarındaki bu yaklaşım daha sonraki dönemlerde de benzer şekilde devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde bu yaklaşımla telif edilen ve önemli

---

¹ İbn-i Mace, *Kitâbu'l-Fiten*, bab no:17, Hadis no:3992. Hadis ile ilgili diğer rivayetler için bk., el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhîr, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Ethem Ruhi Fığlalı, TDV. Yayınları, Ankara, 1991, s. 5-7; Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 15-20; *Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid*, çev. Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, -Taş bs.- İstanbul: İsmail Hakkı'nın Litografya Destegahu, 1281/1964, ss. 20-21.

² el-Bağdâdî, *a.g.e.*

³ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdu'l-Kerim b. Ebî Bekr Ahmed, Thk., Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâûr, Dâru'l-Marife, Beyrut.

⁴ en-Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl (318/930), *Kitabü'r-Red Ale'l-Ehvâ' ve'l-Bida'*, thk. Marie Bernand, *Annales Islamologiques*, 16 (1980), 36-126, s. 60.

⁵ el-Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr, *Usulü'd-Din*, Thk., Dr. Hans Peter Lins, Kahire, 1424/2003, s. 249.

⁶ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 1.

örneklerinden birisi de Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin Zübdetü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid isimli eseridir. Eser Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'ye nisbet edenler olsa da ona ait değildir.⁷ Eserin başlangıcında es-Sunkûrî'nin Gümüşhanevî'ye atfettiği “*Netâyicu'l-İtikâd*” isimli eserinin Türkçe bir tercümesi olduğunu belirtmesinden hareketle eserin aslının Gümüşhanevî'ye atfedildiği düşünülebilir. Ancak Gümüşhanevî'nin eserleriyle ilgili yapılmış olan farklı listelerde “*Netâyicu'l-İtikâd*” yer almamaktadır.⁸ Eserin içerdiği bazı bilgileri “Gümüşhanevî'nin “*Camiu'l-Mütun*”⁹ isimli eserde yer alan bilgilerle farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla eserin temel fikri örgüsü Gümüşhanevî'ye ait olsa da es-Sunkûrî'nin başka kaynaklardan da alıntılarla oluşturduğu müstakil bir eser olarak kabul etmek gerekir.

Eserin Giriş kısmında yazılış süreciyle ilgili yer alan bilgiler aslında yazarın mezheplere bakışını ve eserde kullandığı tasnif sisteminin sebebinin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır: “*Usuli'd-Din imamları ve faziletli ehl-i temkinler yok olmaya yüz tutup ilmin bahçesinin usul ve furuu çekilip kaybolmaya başlayınca, insanlar bayağı/deni dünyaya tâlip, fani yalancı süslere rağbet etmeleri ve insanların çoğunun itikattaki cehaletleri sebebiyle Ehl-i Bid'a ve Fırkâ-i Dâlle'ye girimelerine ve Fırkâ-i Nâciye'den çıkmalarına sebep olmaktadır. Çeşitli saçmalıklara aceleyle başlamaları sebebiyle, büyük alimler ve ulu şeyhler, faziletli saygıdeğer kişiler kıymetli himmetlerini kullanarak yaptıkları nefis telifleri ve nefis yazıları/mektupları ile o fırkanın itikatlarının tamamını açıkça beyan ettikleri, “unutulup gidenleri”¹⁰ terk olmakta olup görüşleri örümcek ağında takılı kaldıysa bu Bâri olan Allah'ın en fakir kulu el-Haci Hasan es-Sunkurî(...) uzun bir süreden beri Fırkâ-i Nâciye*

⁷ Gündüz, İrfan, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı Eserleri ve Tesirleri”, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Seha Yayınları, İstanbul, 1992, s. 40; Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, ss. 137-138.

⁸ Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı*, ss.83-140.

⁹ *Camiu'l-Mutun fi Hakki Envai's-Sıfati'l-İlahiyye ve'l-Akaidi'l-Mâturîdiyye ve Elfazi'l-Küfri ve Tashihi'l-Amali'l-Acibiyye*, Dârü't-tübâati'l-âmire, İstanbul, H. 1273/1856. 144 s. Eserin Nüshası İSAM Kütüphanesi Dem. No: 014233 de kayıtlıdır. Çalışmamızda bundan sonra Camiu'l-Mütun olarak zikredilecektir.

¹⁰ Meryem, 19/23.

itikadını Fırkâ-i Dâlle itikadından ayıran kısa ve özetle bir risale tertip etme emelindeyken “bir şeyi dilediği zaman¹¹ sebeplerini hazırlar” doğru delaletiyle güzel ahlakın kaynağı, fazilet ufuklarının toplamı, yükselmenin sebebi, kurtuluşunun sebebi, alim ve amel eden, ilimlerin çoğunda kâmil, özellikle tasavvuf ilminde zirve (...) Hanefi mezhebine tabi, muttaki meşrep, alimleri ve faziletlieleri seven, salih ve takva sahiplerinin müridi Gümüştaneli Şeyh Ahmed Ziyaeddin Efendi Hazretleri (...) “Netâyıcı’l-İtikâd” isimli Arapça bir risale yazmış. Öyle ki bu risalenin hacmi küçük ve faydası büyük ve fırkaları açıklama da emsali görülmemiş, şanına güvenilmesi için, “Şerh-i Mevâkıf” ve “Makâsıd”ın aynıyle ibaresinden almış olup İslam fırkalarının tamamının akidelerine ve her bir fırkanın mezheplerine, görüşlerine dair bir alay müşkil meseleleri toplamaktadır. Velhasıl hakiki yola girmiş olan kişilerin kendi itikadını Fırkâ-i Dâlle itikadından ayırmaları için bundan daha faydalı kitap yoktur. Bu aciz tarafından gözden geçirilen bu risale işaret edilen Efendi’nin yukarıda zikredilen risalesinin genel faydasını hedefleyip Türkçeye tercüme olumasını hakir-i kalil-i bizaaya işaret buyurmasını emir telakki ederek geride bir eser bırakmayı ve bütün müminlere fayda vermesi isteyerek Allaha tevakkül ile yukarıda zikredilen Risâle’nin yazılmasına başlama da acele ederek tertib-i makam, tehzib-i kelam ve takrir-i meramda dakika geçirmeden, tebdil ve tağyire muhtaç olan bazı konularda ziyade ve noksan ile tasarruf edildi. “Zübdetü’l-Akayid Nuhbetü’l-Fevayid” ismiyle tesmiye olup bir Mukaddime, sekiz Bab, ve bir hatime şeklinde tertip edildi...¹²

Bu bilgiler ışığında es-Sunkûrî insanların Fırkâ-i Naciye’den uzaklaşıp, Fırkâ-i Dâlle’ye girmelerinin sebebi olarak itikadi ve ameli meselelerde önderlik edecek ilim ve fazilet sahiplerinin azalması, sonrasında da insanların bu fani ve yalancı dünyaya olan meyillerindeki artış ve itikadi meselelerdeki cehaletinden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Müellif bu durumdaki insanlara hakikatin yolunu göstermek amacıyla kurtuluşa erecek olan fırka ile dalalet içerisindeki fırkalar arasındaki farkları ortaya koyan bir eser yazmayı hedeflediğinden bahsetmektedir Sunkûrî’nin bu tavrı

¹¹ Yasin, 36/82.

¹² es-Sunkûrî, *age.*, s. 2-3.

reddiyeci ve dışlayıcı tümel bir tavrı içermektedir. Es-Sunkûrî'nin eserine esas aldığı Osmanlı'nın son döneminde yaşayan mutasavvıf ehl-i ilmin önde gelenlerinden birisi olan Ahmed Ziyâuddin Gümüştanevî'nin "*Netâyicü'l-İtikad*" isimli eserini henüz elde edememiş olmakla birlikte onun "*Camii'l-Mütun*" isimli eserinde mezhepleri "73 Fırka Hadisi"ndeki şekliyle Fırkâ-i Naciye ve Fırkâ-i Dâlle olarak taksim etmektedir.¹³ Eserde dikkati çeken önemli noktalardan birisi de onun Ehl-i Hak taksimidir. Çünkü önceki yapılan tasniflerden farklı olarak Ehl-i Hak kendi içerisinde olarak Muhaddis Selefilere, Eşâ'ire ve Ehl-i Sünnet olarak üç kısma ayırmaktadır. Eserin içeriğinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak Mâturîdîliğin kullanıldığı görülmekte¹⁴ ve özel bölüm açılarak Mâturîdîyye'nin itikadı özet olarak anlatılmaktadır.¹⁵

"*Zübdetü'l-Akaid Nuhbetü'l-Fevâid*", isimli eser de yetmiş üç fırka üzerine temellendirilmiştir. Es-Sunkûrî, İslam fırkalarının aslının sekiz olduğunu her bir fırkanın kendi içerisinde farklı fırkalara ayrıldığını ve toplam da 73'e ulaştığını, ancak bunun kesretten kinaye olarak algılanması gerektiğini yoksa yedi yüz yetmiş veya daha fazla fırka olabileceğini belirtmektedir.¹⁶ Eseri bu alanda yazılmış ve benzer sistemi kullanan diğer eserlerden farklı kılan belki en özgün yanı es-Sunkûrî'nin kullandığı *Hey'etü'l-Kalp ve Şeceretü'l-İman ile Şeceretü'l-Nîran* modelidir.

Eserde kalp suretinde şekillendirilmiş *Şeceretü'l-İman'da Fırka-i Naciye'nin* özellikleri olarak iman yetmiş dokuz şube olarak 80 yaprakta gösterilmektedir.¹⁷

Ağacın ortasında iman ve İslam ilgili açıklamalar yer almaktadır. Bu gövdeye bitişik yedi sağ tarafta yedi de sol tarafta yapraklar var. Bunların sağ tarafında olanlarda *Hilaf-ı rızadan sakınmak, kendini haramdan sakınmak, şer-i hükümleri uygulamak, bendelerine şefkatle davranmak, işlerinde hoş görüyü esas almak, hakkı açıklamakta*

¹³ es-Sunkûrî, *age.*, ss. 2-3.

¹⁴ Gümüştanevî, *Câmiü'l-Mütun*, s. 30.

¹⁵ Gümüştanevî, *Camii'l-Mütun*, s. 17-...

¹⁶ es-Sunkûrî, *age.*, s. 20.

¹⁷ es-Sunkûrî, *age.*, s.18.

gayretli olmak, haramlardan sakınmak, sol tarafında olanlarda ise cimriliği terk etmek, serkeşliği terk etmek, sonu olmayan arzuları terk etmek, hırsı terk etmek, doğru davranmamayı terk etmek, kötü düşünmeyi terk etmek, gafleti terk etmek yer almaktadır.¹⁸

Ağacın sağ tarafında yer alan yapraklarda inanç açısından gerekli olan emirlere yer verilmektedir. İnanan insanları kurtuluşa götürecektir Ehl-i Sünnet'in temel unsurları ve ahlaki nitelikleri başlıklar halinde ele alınmaktadır.¹⁹ Bunlar arasında *dini ve ilmi öğrenmek, kelime-i şهادet getirmek, farz ve nafile namazı kılmak, zekat ve sadaka vermek, farz ve nafile hac yapmak, oruç tutmak, ilmihali öğrenmek, büyüklere saygı göstermek, Kur'an okumak, akrabayı ziyaret etmek, acizlere yardım etmek, cihat etmek, tevakkül etmek, iş ve ibadetini halis yapmak, insanları hayra sevk etmek, dini işleri yapmaya gayret etmek, hayır amellere gıpta etmek, helal yemek, nimete şükretmek, ahreti düşünmek, korku ve ümit arasında bulunmak, rızayı gözetmek ve cehaleti gidermek*²⁰ gibi konular yer almaktadır.

Şecere-i iman ağacının sol tarafında ise iman konusunda terki gerekli yetmiş dokuz nehyi temsil etmektedir. Bunların da bazıları şunlardır: *Şer'e muhalif, gazabı terk etmek, nifakı terk etmek, dünya sevgisini terk etmek, tövbeyle tehir etmemek, felsefe ilmiyle uğraşmamak, tamahı terk etmek, inadı terk etmek, sihri terk etmek, zinayı terk etmek, hırsızlığı terk etmek, geliş güzel boş konuşmayı terk etmek, haset etmek.*²¹

es-Sunkûrî, "Şeceretü'l-İman" da zikrettiği özelliklerden sonra temsil eden kişiler açısından da Fırkâ-i Naciye'yi şu şekilde tanımlamaktadır:

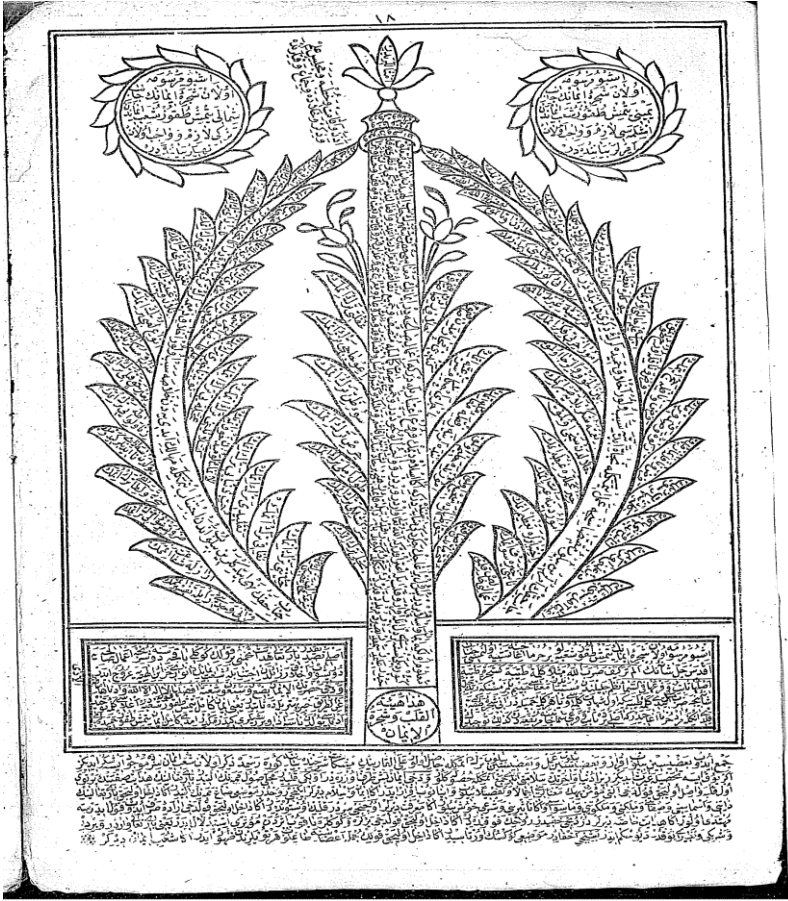
"İslam topluluklarından benim ve ashabımın yolunda olanlar Fırkâ-i Nâciye olarak açıklanmaktadır. Onlar Ehl-i Sünnet ve Cemaat'dır. İtikatta Şeyh Ebu Mansur el-Mâturîdî ve Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hazretlerine tabidirler. Şan ve şerefi büyük olan bu iki kişi itikatta imamdırlar.

¹⁸ es-Sunkûrî, *age.*, s.18.

¹⁹ Aydın, Osmanlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, HititKitap Yayınevi Ankara, 2008, s. 202.

²⁰ es-Sunkûrî, *age.*, s. 18.

²¹ es-Sunkûrî, *age.*, s. 18.

Bunlardan birisinin görüşüne inanan/dayanan kimse Ehl-i Nec'ât'tan olur ve ahiret saadetine nail olur. Zira onların mezhepleri Fırkâ-i Dâl-le'den uzaktır. Mâturîdî Ebi Nar el-İyâzi'nin, o Ebi Bekir el-Cürçânî'nin ve o Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî Hazretlerinin talebesidir.²² Mâturîdî olarak isimlendirilmesi onun Semerkand köylerinden bir köye mensup olmasından dolayıdır. Eş'arî Ebî'l-Hasan Ali b. İsmail b. Abdillah b. Bilal b. Ebi Hureyre b. Ebi Musa el-Eş'arî ashabındandır. Ebu Ali el-Cübbâi denilen Mutezili'ye ilk muhalefet edendir. Ve onun mezhebin-

²² Geniş bilgi için bk., Kutlu, Sönmez, *Mürçie Horasan ve Maveraunnehirde Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s. 281-282; Ulrich, Rudolph, *Al-Mâturîdî Und Die Sünnitische Theologie in Semerkand*, E.J. Brill Leiden, Newyork, Koln, 1997, s.161. Koçoğlu, Kıyasettin, "Mâturîdî'ye Göre Mürçie" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, ss. 16-17; Ak, Ahmet, *Mâturîdî ve Mâturîdilik*, İstanbul, 2008, ss. 40-47.

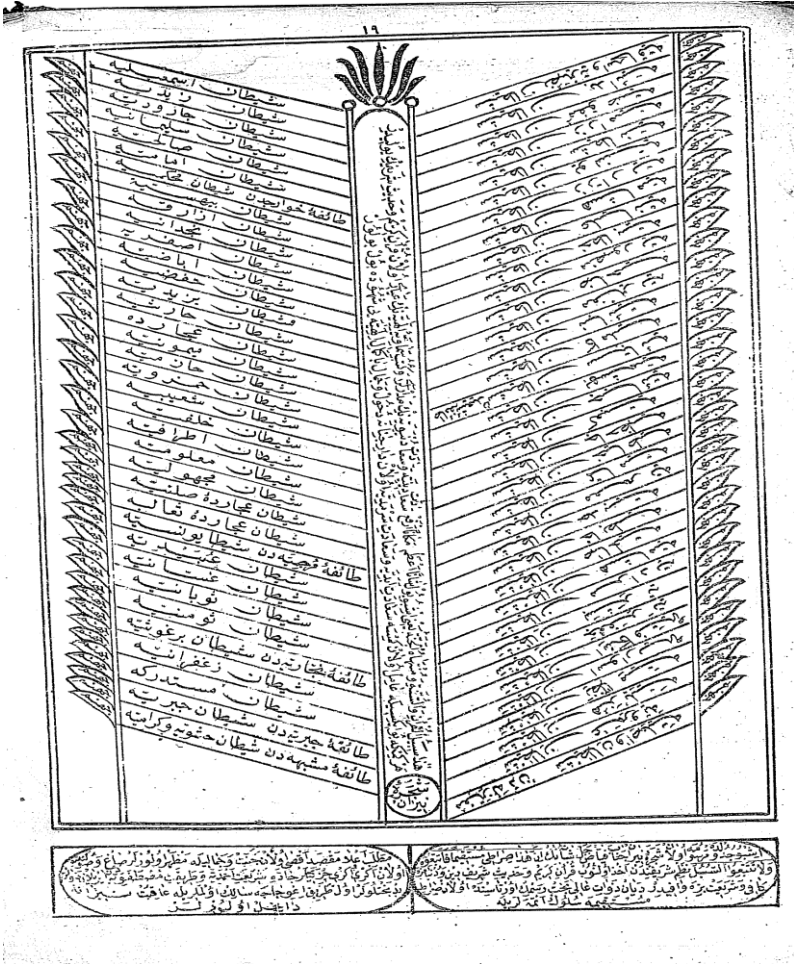
den Ehl-i Sünnet Mezhebine dönmüştür. Eş'arî isimlendirmesi Ebu Musa el-Eş'arî'nin ashabi ve evladından olması sebebiyledir. Çünkü Eş'arî saçlı doğan bir adamın lakabıdır. Ebu Musa Yemen beldelerinden bir kabileden olan bu kişiden olduğundan ona da Eş'arî denilmiştir. Onlar amelde İmam-ı Azam, İmam-ı Şafii, İmam-ı Mâlik ve İmam-ı Ahmed b. Hanbel (r.anhum) Hazretlerine tabidirler. Bunların cümlesi Ehl-i Sünnettir. Usulde müttetik olduklarından dördüne de hak derler. Ancak bu mezhep sahiplerinin var olan ihtilafları ameldedir. Yani insandan sadır olacak ibadetlerde ve diğer işlerdedir. İtikâdi meselelerde ise hepsi tek dil ve tek cihettir ve bütün nebiler ve melekler, sema ve yerlerde İslam yolunu tutan ümmetin tamamı bu itikatlara inanırlar. Hanefiyye akaidi Mâturîdî Hazretlerine tabidir. Zira Mâturîdî usul ve fûru'da İmam Azam (Rahimehullah) Hazretlerinin mezhebi üzeredir. Şâfiyye, Hanâbile ve Mâlikiyye akâidde Eş'arî Hazretlerini seçmişlerdir. Eş'arî'nin mezhebinde ihtilaf olmuştur. Çoğunluğu Şâfiidir, bazıları Mâlikidirler. (İlim Allah katındadır.) Ancak Eş'arî'ye tabi olanlar Mâturîdî'ye tabi olanlardan çoktur. Aralarındaki ihtilaf ancak bazı meselelerdedir. Tacuddin es-Subkî'nin görüşüne göre ihtilaf on üç meselededir. Onların da bazısı lafzi ayrılıktır. Hakikisinde bid'at ve dalaletle nispet edilecek bir madde yoktur. Hâdimî Hazretleri "Tarikat Şerhinde" yetmiş üç kadar ihtilaf beyan etmiş ise de bunların bazısı bazısına râcidir. Cumhurun çoğu kelami olmakla, yukarıda işaret eden gaye ile Subkî Zâde'nin görüşüne racidir. Beyit: "İlahi sen inâyet kıl vidâdî acize / Kim Sıfâtı ve Zât'ın vâsıfını kemaliyle yaza." Dini akideler ve İslam'ın inanç esaslarına talip olan, uyanan kişiler olunuz ki başlangıçta mümine farz ve vâcip olan kişi hangi tarik ile Allah ve insanlar katında kamil mümin olur ve hangi tarik ile insanların katında kamil mümin ve Allah katında fasık mümin olur ve hangi tarik ile insanların katında mümin ve Allah katında kafir olur, bunları bilip öğrensün. Zira nice kimseler vardır ki salihlerin şeklinde, çeşitli ibadetler ve taatlerini görüp elin verip yardım dilersin, içerisini bilmezsin, itikatları fasitlik ile dolmuştur. Allah korusun. Hangi tarik ve hangi mezhepte olduğunu kendi bile bilmez. Bu bahsedilen kimseler yetmiş seksen sene Cenâb-ı Hakka gündüzleri oruç tutup geceleri ibadet etseler, itikatları Ehl-i Sünnet itikadına muhalefet ettiği için bunların hiç birisi kabul edilmez. Ey mümin karındaş ve ahret yoldaşı bu Risaleyi çok dikkatli, inceden

inceye mütalaa ile birlikte manasını anlayın, Allah katında ve insanlar katında mümin olursunuz. Bu dünya sarayında var olan halk, kendi, zikrolunan güruhların hangisinden olduğunu bilip ona göre dinin gereklerini ve ahret hazırlıklarını tedarik edesin. O kimseler ki kalplerinde dalalet fidanları dikilmiştir. Onlar bu kitaba bakıp dinlediklerinde kalplerinde olan dalalet fidanları hareket edip kalplerini tirmalayıp yaralayınca sabra mecali kalmayıp nice dahiller ve taarruzlar belki akaid-i diniyeden birini kalben inkar edip kafir olular. Bu bahsedilen kimselere nasihat versen düşmanlık ederler. Nitekim Hamid-i Leffaf Hazretleri anlatır: Bizim asrımızda bir koca Pir vardı. Onu esirgeyip dedim, ey Pir, ömrünün sonlarıdır, zalimlerin evlerine varıp yiyeceklerini yiyip onlara meyl etme. Çünkü hadis-i şerifte buyrulmuştur ki “haramla oluşan her et cehenneme evla olur. Dünya da neyi severse ahrette onunla birlikte olur dediğimde”, o Pir on yedi sene beni terk etti. Sonra nice minnetler ile benimle barıştı. Şimdi Ehl-i Sünnet ve Cemaat itikadı üzere olanların ittifaqları şudur ki bu görünen küçük alem ve büyük alem yani Arş-i aladan yerlerin altına varıncaya kadar bütün yaratılmışların hepsi, en küçük cüzler ve sıfatları ile hepsi sonradan yaratılmıştır. Yani yoktan var olmuşlardır. Bârî Teala'nın varlığını ve birliğini ve bir şeye benzemediğine alamet olduğu için Allah'ın dışındaki alem (Masivayı Allahi Alem) denilir. Ehl-i Hak katında eşyanın hakikati sabittir. Yani bu görünen şey her ne ise gerek ruh sahibi ya da cemat olsun elbette bir hakikati vardır. Hakikati var olanda ikidir. Biri Vâcibu'l-Vücûd (Varlığı zorunlu) dur ki Bârî Teala'nın zatı ve esma ve sıfatlarıdır. Ve biri Mümkinu'l-Vücud (Varlığı zorunlu olmayan)dır ki Allah'ın dışındakilerdir. Onun dışındakiler dahi ikidir. Biri zatiyyât biri arâziyattandır. (...)²³

es-Sunkûrî, oluşturduğu “Şeceretü'l-İman” tablosunun hemen karşısına “Şeceretü'l-Nirân” tablosunu koymuş ve Fırka-i Dâlle içerisinde kabul edilen fırkaları ele almıştır.

²³ es-Sunkûrî, *age.*, ss. 21-24.

Ağacın ana gövdesinde Fırka-i Naciye olarak Kur'an ve Sünnete tabi olan ve kurtuluşa erenler yer alırken ağacın dallarında Fırkâ-i Dâlle olarak zikredilen temelde Mutezile, Şi'a, Havaric, Mürcie, Neccariyye, Cebriyye ve Müşebbihe yer almaktadır. Ana fırkaların alt kollarını verirken başına "Şeytan" kelimesini eklemektedir. Bu ana ekollerin kollarının toplamda 72 yaprakta zikredilmektedir. Ancak es-Sunkûri, "73 Fırka Hadisi"ndeki sayıyı tamamlamak için Müşebbihe'de Hâşeviyye ve Kerramiyye'yi, Şi'a'da da Nusayriyye ve İshakiyye'yi birer yaprakta toplayarak, toplam da 75 fırka bu cemler ile 73 sayısına uydurulmuş olmaktadır.²⁴

330 ²⁴ es-Sunkûri, *age.*, s. 19.

Mutezile taifesinden aşağıdaki 20 fırkadan bahsedilmektedir: *Şeytânu'l-Vasiliyye*, *Şeytânu'l-Amriyye*, *Şeytânu'l-Huzeyliyye*, *Şeytânu'l-Nazzâmiyye*, *Şeytânu'l-Isveriyye*, *Şeytânu'l-İskâfiyye*, *Şeytânu'l-Ca'feriyye*, *Şeytânu'l-Beşriyye*, *Şeytânu'l-Murâdiyye*, *Şeytânu'l-Hişâmiyye*, *Şeytânu'l-Sâlihiyye*, *Şeytânu'l-Habbâtıyye*, *Şeytânu'l-Hadbiyye?*, *Şeytânu'l-Muammeriyye*, *Şeytânu'l-Tumâniyye*, *Şeytânu'l-Hayyâtiyye*, *Şeytânu'l-Câhızıyye*, *Şeytânu'l-Kâ'biyye*, *Şeytânu'l-Cübbâiyye*, *Şeytânu'l-Behşemiyye*.

Taife-i Şi'a'dan 22 fırkadan bahsetmektedir: *Şeytânu'l-Sebeiyye*, *Şeytânu'l-Kamiliyye*, *Şeytânu'l-Nebeiyye*, *Şeytânu'l-Muğiriyye*, *Şeytânu'l-Dâhiye*, *Şeytânu'l-Mansuriyye*, *Şeytânu'l-Hattâbiyye*, *Şeytânu'l-Ulyâniyye*, *Şeytânu'l-Hişâmiyye*, *Şeytânu'l-Zirâriyye*, *Şeytânu'l-Yunusiyye*, *Şeytânu'l-Şeytaniyye*, *Şeytânu'l-Ziramiyye*, *Şeytânu'l-Mefgudiyye*, *Şeytânu'l-Bedaiyye*, *Şeytânu'l-Nusayriyye* ve *İshakiyye*, *Şeytânu'l-İsmailiyye*, *Şeytânu'l-Zeydiyye*, *Şeytânu'l-Cârudiyye*, *Şeytânu'l-Süleymâniyye*, *Şeytânu'l-Salihiiyye*, *Şeytânu'l-İmamiyye*,

Taife-i Havâric yirmi yaprakta yer almaktadır: *Şeytânu'l-Muhakkime*, *Şeytânu'l-Beyhesiyye*, *Şeytânu'l-Ezârika*, *Şeytânu'l-Necedâniyye*, *Şeytânu'l-İsferiyye*, *Şeytânu'l-İbâdiyye*, *Şeytânu'l-Hafsiyye*, *Şeytânu'l-Yezidiyye*, *Şeytânu'l-Hârisiyye*, *Şeytânu'l-Acârîde*, *Şeytânu'l-Meymûniyye*, *Şeytânu'l-Hazimiyye*, *Şeytânu'l-Hamzeviyye*, *Şeytânu'l-Şu'aybiyye*, *Şeytânu'l-Halfiyye*, *Şeytânu'l-Etrafiyye*, *Şeytânu'l-Malûmiyye*, *Şeytânu'l-Mechûliyye*, *Şeytânu'l-Acaride-i Sa'lebiyye*, *Şeytânu'l-Acaridei Sealibe*,

Taife-i Mürcie'den beş fırkanın ismi geçmektedir. *Şeytânu'l-Yunusiyye*, *Şeytânu'l-Ubeydiyye*, *Şeytânu'l-Ğassâniyye*, *Şeytânu'l-Sevbâniyye*, *Şeytânu'l-Sümeniyye*²⁵

Taife-i Neccariyye'den üç fırkadan bahsetmektedir ki bunlar; *Şeytânu'l-Burğusiyye*, *Şeytânu'l-Zağferaniyye*, *Şeytânu'l-Müstedreke*;

²⁵ Bağdâdî' ve Şehristânî'de bu fırka *Tumeniyye* olarak geçmektedir. Bk., Bağdâdî, *age.*, s. 149; Şehristânî, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdu'l-Kerim b. Ebi Bekr Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, Thk., Emir Ali Mehna-Ali Hasan Faur, Dârû'l-Marife, Beyrut, Lübnan, 1996, s. 166.

Taife-i Cebriyyeden; Şeytânü'l- Cebriyye ve Taife-i Müşebbiheden; Şeytânü'l- Haşeviyye ve Kerramiyye'den bahsedilmektedir.

Gümüştanevî'nin "Netâyicu'l-İtikâd" isimli eserinin genişletilmiş bir tercümesi olarak es-Sunkûrî tarafından telif edilen "Züb-detü'l-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid" isimli kitap, tasnif modeli olarak bid'at mezheplerini ele alırken "73 Fırka Hadisi" esasınca hareket edilmektedir. Ana fırkalara ayrılma, alt kolların isimlendirilmesi ve mezhep görüşlerinin aktarımı model alınan eserlerle büyük benzerlikler taşımaktadır. Farklı olarak mezheplerin tasnif sisteminde iman ve küfür ağacı şeklinde "ağaç modeli" diye adlandırabileceğimiz bir tarz kullanılması özgün bir girişim olarak değerlendirilebilir.²⁶

